

Приблуда Л. М.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових технологій*

ПЕРИФРАЗА ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ АРХІТЕКТОНІКИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню перифрази як важливого компонента архітекtonіки художнього тексту. Окреслено поняття художнього тексту та перифрази як засобу вторинної номінації. З'ясовано, що художній текст є специфічною художньою дійсністю, яка відображає прагнення того чи того автора знайти нові принципи організації тексту, використовуючи оригінальні мовні засоби, одним із яких є перифраза.

Художній текст – це мовний феномен, адже він репрезентує особливий художній світ, у якому автор відображає не лише своє бачення об'єктивної дійсності, а й вигадану реальність. З'ясовано, що в основі побудови певного тексту лежить його зіставлення із зовнішньою дійсністю, подіями, що відбуваються навколо і які лягають в основу сюжету, створення образів.

Зазначено, що перифразові найменування є продуктом мисленнєвої діяльності людини, які виникають унаслідок певної мовної рефлексії. У них відображається не лише пізнавальний досвід людини, а й її світобачення. На цей процес впливають різні позамовні чинники. Текст викликає різноманітні слухові, зорові, смакові, тактильні образи, які часто не усвідомлюються читачем як такі, що несуть додаткову інформацію про прочитане.

Доведено, що перифраза має досить високий ступінь комунікативного потенціалу, належить до ефективних засобів репрезентації актуальної інформації, логічної побудови прагматичних смислів. Крім того, що перифразові номінації надають текстові потужної образності, колориту, привертають увагу читача до

зображуваної навколишньої дійсності, вони виконують функцію його структурної організації. Перифраза є центральним елементом, на якому будується текст, адже вона органічно поєднує частини тексту, надаючи оцінне забарвлення його фрагментам.

Ключові слова: вторинна номінація, перифраза, художній твір, текст, архітектоніка.

Постановка проблеми. Художній текст – це мовний феномен, оскільки він репрезентує особливий художній світ, у якому автор відображає не лише своє бачення об'єктивної дійсності, а й вигаданий світ, що потребує використання оригінальних мовних засобів. Тому вторинні номінації стають дедалі вживанішими, адже кожен автор намагається увиразнити свій мовосвіт, надати йому неповторного колориту. Одним із засобів, які дають змогу привернути увагу читачів до того чи того художнього твору, є перифраза, яка водночас виконує функцію логічного зв'язку між складовими частинами самого тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з різними аспектами функціонування художнього тексту, досліджувала низка як українських, так і зарубіжних лінгвістів, зокрема Л. Губа, Н. Кондратюк, К. Паршак, У. Еко, П. Серіо, Дж. Серль та ін. Перифраза як важливий компонент архітектоніки художнього тексту була предметом зацікавлення повсякчас. Так, її лінгвістичний статус в античні часи намагалися окреслити Аристотель, Квинтиліан, Цицерон. Особливості функціонування перифрази в тексті як особливого засобу увиразнення зображуваної мовної дійсності студіювали І. Кобилянський, М. Коломієць, О. Копусь, О. Пономарів, Є. Регушевський, Н. Сологуб та ін. Однак узагальнених мовознавчих студій із вивчення цієї проблеми наразі в українській лінгвістиці бракує.

Метою цієї розвідки є спроба схарактеризувати перифразу як лінгвістичне явище вторинної номінації та описати її значення в архітектоніці художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. У сучасному мовознавстві все більшого розвитку набуває студіювання природи тексту як певного лінгвістичного утворення. К. Паршак підкреслює: «Художні тексти – фольклорні твори, повісті, оповідання, романи, п'єси – естетично впливають на читача. Текст може викликати різноманітні слухові, зорові, смакові та тактильні образи, що часто не усвідомлюються як такі, що несуть додаткову інформацію. Уподібнення читання твору діалогу між автором і читачем дає змогу розглядати проблему тексту з боку запрограмованого повідомлення в широкому розумінні цього слова. Здатність читача вести діалог з автором залежить від його життєвого досвіду, літературної ерудиції, від виробленого вміння критично ставитися до прочитаного та інших причин. В основі цієї здатності лежить загальне розуміння структурних параметрів тексту, адже структурність є невід'ємним атрибутом усіх реально існуючих об'єктів і систем [1].

М. Булах зауважує, що зважаючи на одночасне існування в науковій літературі термінів «композиція» та «архітектоніка», що інколи ототожнюються, необхідно розмежувати ці поняття відповідно до галузей філологічного знання. Мовознавець наголошує на тому, що композиція – це внутрішня організація тексту, співвідношення його компонентів, що семантично представлені в літературознавчому терміні, а архітектоніка – «зовнішня» модель медійного тексту, у якій зазначені її складники, такі як заголовок, лід, зачин, основна частина, кінцівка, тому терміном «архітектоніка» послуговуються насамперед мовознавці. Отже, зважаючи на обсяг понять, композицію тексту відображає саме його архітектоніка [2, с. 41].

Текст є органічним середовищем для функціонування перифразових номінацій та є невід'ємним елементом тексту, адже їхнє використання як засобів вторинної номінації обов'язково передбачає певний контекст [2, с. 41 – 42].

К. Паршак зазначає: «Текст як результат процесу творення мовлення може досліджуватися з погляду відповідності/невідповідності загальним закономірностям, що розглядаються як інваріанти текстів кожного із функціональних стилів. Таке індуктивне дослідження, на думку лінгвістів, дасть

змогу визначити загальну типологію тексту. У зв'язку з цим порушується питання щодо «правильності тексту». Під «правильними» розуміють такі тексти, у яких зміст відповідає назві тексту (заголовку), їхня літературна обробка характерна для цього функціонального стилю, надфразові одиниці логічно поєднані, наявні цілеспрямованість і прагматична установка» [1]. Дослідниця переконана, що «багатогранність поняття «текст» дає змогу мовознавцям виділити в ньому те, що є основним, розкриває онтологічні та функціональні особливості цього лінгвістичного явища. Текст – це результат процесу творення мовлення, що характеризується завершеністю, об'єктивованій у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу цього документа, складається з назви (заголовка) та низки особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного та стилістичного зв'язку, має визначену цілеспрямованість і прагматичну установку. Із цього визначення випливає, що під текстом слід розуміти не зафіксоване на папері усне мовлення (спонтанне, неорганізоване та непослідовне), а особливий різновид творення мовлення, що має параметри, відмінні від параметрів усного мовлення» [1].

І. Гальперин наголошує на тому, що текст є свідомо організованим результатом мовленнєвого процесу; він настільки складне й різнобічне явище, що з'явилася необхідність врахувати і його розмитість, і невизначеність у процесі визначення тих чи тих системних, онтологічних і функціональних особливостей тексту [3, с. 3]. Науковець переконаний: «Текст характеризується подвійною природою – станом спокою та руху. Представлений у послідовності дискретних одиниць, текст перебуває у стані спокою, а ознаки руху виявляються в ньому імпліцитно. Коли ж текст відтворюється (читається), він перебуває у стані руху, і тоді ознаки спокою виявляються в ньому імпліцитно. Під час читання тексту відбувається перекодування повідомлення – розраховані на зорове сприйняття сигнали коду трансформуються у слухові сигнали, повністю не втрачаючи при цьому характеристик першого коду» [3, с. 19].

Зміст щодо тексту набуває свого термінологічного вживання. Як термін граматики тексту його відносять лише до інформації в тексті загалом; смисл – до

думки, повідомлення, яке передається в реченні або надфразовій єдності; значення – до морфем, слів, словосполучень та синтаксичних конструкцій. Як будь-яка абстрактна модель, модель тексту не може охопити всі ознаки об'єкта дослідження. У моделях тексту по-особливому виявляються дистинктивні ознаки досліджуваної одиниці, яким повною мірою можна присвоїти ранг граматичних категорій тексту [1].

В. Кляйн та К. фон Штуттергайм визначають поняття «текст», зважаючи на його структуру, що у свою чергу визначається темою самого тексту [4, с. 1]. Лінгвісти погоджуються із твердженням А. ван Дейка, на думку якого в основі тексту лежить «загальне уявлення», що визначає не лише тему, а й його глобальну структуру, репрезентовану в окремих висловлюваннях, пов'язаних між собою локальними зв'язками [5].

Багато текстів здатні передавати не лише те, що має буквальну інтерпретацію, а й те, що втягнуте в текст асоціаціями й конотаціями, часом неусвідомленими [6, с. 95].

І. Гальперін виокремлює три типи інформації в текстах:

1) змістово-фактуальна інформація (вона стосується подій, фактів, процесів, образів, що відбуваються в можливому світі тексту, здебільшого представлені вербально в предметно-логічних значеннях, які декодуються на основі досвіду адресата);

2) змістово-концептуальна інформація (індивідуально-авторське розуміння відношень між явищами, що описані засобами попереднього типу інформації; задум автора, його інтенція; сприйняття читачем зв'язків причини і наслідку, їхньої значущості в соціальному, політичному, культурному житті народу, включаючи відносини між окремими індивідуумами, їх складної психологічної та естетико-пізнавальної взаємодії);

3) змістово-підтекстова інформація (імпліцитний зміст тексту, який ґрунтується на здатності одиниць мови породжувати асоціативні й конотативні значення, а також на здатності речень у надфразових єдностях додавати певні смисли) [4, с. 25 – 41].

У тексті як результаті процесу творення мовлення виділяються такі риси (параметри, ознаки), на основі яких можливо вибудувати ідеальну модель цього об'єкта лінгвістичного дослідження, отже, однією з визначальних ознак тексту, на думку К. Паршак, є його закономірність. Щоб осягнути закономірності тексту, необхідно побачити впорядкованість у видимій невпорядкованості, ураховуючи глибинні внутрішні зв'язки, проаналізувати явища й подати їх у певній системі [1].

Перифраза – важлива складова архітекτονіки тексту. Її тлумачать як семантично цілісну конструкцію, що в реченні виконує функцію одного члена речення [7]. Т. Космеда наголошує на тому, зазвичай у словниках лінгвістичних термінів перифразу трактують як описовий вираз, троп, риторичний прийом, суть якого полягає в заміні слова його описом. Дослідниця зазначає, що перифраза – це вторинна назва, що є еквівалентом слова чи сполучення слів як наслідок відповідної людської здатності непрямо називати конкретний об'єкт довкілля, а термін «перифрастичність» у мовознавстві традиційно використовують для позначення номінації описового мовного засобу трансформації конкретних значень, смислів для характеристики об'єктів довкілля, що вже мають певні окреслення в мові [8].

Н. Ануфрієва зазначає, що «появу перифраз провокують екстралінгвальні чинники, що впливають і на авторів, і на реципієнтів – різноманітні події політичного, економічного, суспільного, культурного життя: виборча кампанія, формування бюджету країни, участь у концерті, офіційні чи неофіційні візити, гучний судовий процес, екологічна катастрофа та інше. Позитивне чи негативне ставлення до цих подій та людей, які беруть у них безпосередню участь, має значення для творення перифраз» [9].

Перифрастичні одиниці – один із продуктів людської мисленнєвої діяльності, наслідок лінгвокреативності, відповідної мовленнєвої рефлексії, що пов'язується з вербалізацією пізнавального досвіду людини, своєрідністю людського світосприйняття, світорозуміння та світобачення, на що значно впливають екстралінгвальні чинники [8]. У системі художнього твору вони є системним

явищем мови, основна функція яких – бути засобом задоволення потреб мовотворчості, комунікативної спроможності людини, складником її комунікативної, мовної та культурної компетенції, адже загальновідомо, що перифраза має високий ступінь комунікативного потенціалу, оскільки вона належить до потужних й ефективних засобів репрезентації актуальної інформації, моделювання прагматичних смислів, відображає загальні тенденції розвитку мови й культури, репрезентує їхню національну специфіку [8].

На думку М. Булах, перифраза є стилістичною фігурою, що організовує текст для реалізації експресивної функції та водночас є результатом вторинної номінації. Науковиця зауважує, що перифрази аналізуються в мовознавстві як особливий лінгвістичний стилістичний ресурс, який репрезентує нову номінацію, додатково наділяючи слово-денотат емотивно-експресивною та оцінною ознаками і як одну з важливих особливостей перифрази виокремлюють її здатність підкреслювати найхарактерніші риси зображуваного об'єкта [2, с. 41]. Отже, це засіб вторинної номінації, мета якого – надати текстові більшої образності, колориту, привернути увагу читача, зосередивши його увагу на найхарактерніших ознаках зображуваного. М. Степаненко наголошує на тому, що перифрази – це важливий насичений складник образності, що зрідка виконують суто описову функцію [10, с. 226].

Перифраза є необхідним елементом мовної архітектоніки тексту та виконує функцію його структурної організації. М. Булах підкреслює, що в окремих випадках вона може бути стрижневим елементом, на якому будується текст. На думку мовознавиці, завдяки своєму різноплановому комунікативному потенціалу перифраза органічно поєднує частини тексту, відповідно надаючи оцінне забарвлення фрагментам тексту [2, с. 43]. Функціональний потенціал перифрази реалізується через так зване явище вторинної номінації, яка базується на використанні існуючих в мові номінативних засобів у новій для них функції. Явище вторинної номінації може характеризуватися як мовними, так і мовленнєвими характеристиками [11].

Перифрази утворюють своєрідні ключові «пункти», що є маркерами нового абзацу в тексті [2, с. 45]. Перифраза – це ядро відповідного фрагменту тексту, який визначає його емоційно-експресивну оцінку спрямованість. Перифраза із позитивною оцінною конотацією як центральний функціонально-структурний компонент мікроконтексту вимагає відповідної позитивно оцінної або нейтральної лексики інших складників тексту, що його оточують, а з негативним забарвленням – відповідно негативної. Важливо зважати в цьому випадку на значення перифрази в контексті, адже саме в контексті вона набуває нових оказіональних смислів. Перифраза – одиниця, яка має певне автономне значення, про що свідчить і можливість створення словників перифразів, але водночас її значення, семантична локалізація значною мірою залежить від контексту. Ця контекстуальна зумовленість значення, з одного боку, та автономність значення – з іншого, свідчать про дуалістичну природу семантики перифрази [2, с. 46].

Ю. Лотман зазначає, що художня література імітує реальність, створює із свого, по суті системного, матеріалу модель позасистемності [12, с. 78]. Мова художнього твору особлива, з її допомогою письменник виражає своє світосприйняття та закодовує глибинні смисли художнього твору, використовуючи природну мову лише як будівельний матеріал [6, с. 94].

Висновки. Перифрази є важливими компонентами архітекtonіки тексту. Значення перифразових номінацій у текстовій архітекtonіці реалізовується в тому, що вони логічно пов'язують частини тексту, уточнюють певне поняття завдяки наявності емоційно-оцінним можливостям, а також маркують необхідні змістові частини тексту, надають зображуваному експресивну характеристику. Актуальною залишається необхідність поглиблення, а також уточнення низки аспектів системного та структурного вивчення тексту як лінгвістичної одиниці.

Література:

1. Паршак К. Д. Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22547/Parshak.pdf;jsessionid=EC91EC4758A6C8366E018ABA4569CEB5?sequence=1> (дата звернення: 28.07.2022).

2. Булах М. Б. Перифрази в арітектоніці художнього тексту. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2017. Вип. XXXIV. С. 39 – 40.

3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Гальперин. Москва : Наука, 1981. 139 с.

4. Klein W. Text structure and referential movement / Wolfgang Klein, Christiane von Steutterheim // *Sprache und Pragmatik*. В. 22. MPI für Psycholinguistik, Nijmegen, 1991. S. 1–32.

5. Дейк Т. ван. Контекст и познание. Фреймы знаний и понимание речевых актов. Язык. Познание. Коммуникация. Москва : Наука, 1989. С. 12–40.

6. Губа Л. В. Художній текст як об'єкт лінгвістичних досліджень. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2015. Вип. 58. С. 93 – 96.

7. Макарець Ю. С. Синтаксичне функціонування перифразових найменувань. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16120/Makarets%20ca%20b9.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 28.07.2022).

8. Космеда Т. Іван Франко в мовній свідомості сучасних українців: своєрідність моделювання перифраз. URL: <https://wuwr.pl/swr/article/view/11832/10757> (дата звернення: 28.07.2022).

9. Ануфрієва Н. Д. Особливості функціонування перифраз у мові сучасних ЗМІ.

URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9778/Anufrieva%20%D0%A2%D0%BE%D0%BC%202_2017-78.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 28.07.2022).

10. Степаненко М. І. Перифраз і його текстотвірні функції в котляревськознавчому дискурсі Олеся Гончара. *Лінгвістичні дослідження*. 2019. Вип. 50. С. 219 – 226.

11. Дубінська О. Б. Функціональний потенціал перифрази як фігури заміщення. URL: http://www.rusnauka.com/18_ENXII_2015/Philologia/2_195464.doc.htm (дата звернення: 28.07.2022).

12. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. Москва : Искусство, 1970. 384 с.

Prybluda L. Periphrase as an important component of artistic text architecture

Abstract. The article is devoted to the study of periphrasis as an important component of the architecture of an artistic text. The concept of artistic text and paraphrase as a means of secondary nomination is outlined. It was found that the artistic text is a specific artistic reality that reflects the desire of this or that author to find new principles of text organization, using original language means, one of which is paraphrase.

An artistic text is a linguistic phenomenon, because it represents a special artistic world in which the author reflects not only his vision of objective reality, but also a fictional world. It was found that the basis of the construction of a certain text is its comparison with external reality, events that take place around and which form the basis of the plot, the creation of images.

An artistic text is a linguistic phenomenon, because it represents a special artistic world in which the author reflects not only his vision of objective reality, but also a fictional world. It was found that the basis of the construction of a certain text is its comparison with external reality, events that take place around and which form the basis of the plot, the creation of images.

It has been proven that the paraphrase has a fairly high degree of communicative potential, belongs to the effective means of representing relevant information, logical construction of pragmatic meanings. In addition to the fact that periphrasis nominations give the text powerful imagery, color, draw the reader's attention to the depicted surrounding reality, they perform the function of its structural organization. Periphrasis is the central element on which the text is built, because it organically combines parts of the text, giving an evaluative color to its fragments.

Key words: secondary nomination, paraphrase, artistic work, text, architectonics.